

Галина Луканська

старший викладач кафедри
соціальної роботи та мовної підготовки,
Придніпровський інститут ВНЗ
«Міжрегіональна Академія Управління Персоналом»,
E-mail: galinamalcko@gmail.com

Одним з ключових факторів, що призводять до маргіналізації в освітньому просторі, є гендер. Незважаючи на ряд позитивних зрушень та сучасних тенденцій, що мають на меті забезпечення гендерної рівності, відомо, що менше 40 % країн світу надають дійсно рівний доступ хлопців та дівчат до освіти. Відповідно, 15 мільйонів дівчат в порівнянні з 10 мільйонами хлопців шкільного віку так і не отримують шансу навчитися читати та писати. Окрім того доступу до освіти зазвичай перешкоджають також й інші важливі фактори, такі як бідність, приналежність до певної етнічної чи мовної меншості та інвалідність. В результаті того, що досить часто при укладанні навчальних програм потреби та особливості дівчат з інвалідністю не враховуються, обираються неналежні стратегії боротьби з конкретними формами дискримінації та шкільного гендерного насильства, фокус зосереджується на зарахуванні, а не активному включенні в навчальний процес, відсутності належної підготовки викладачів, дівчата з інвалідністю залишаються відстороненими [9].

Спеціалісти міжнародної благодійної організації CBM визначають інвалідність як відношення між проблемами зі здоров'ям людини та її оточенням (impairment + barrier = disability). Відповідно, якщо створюється сприятливе інклюзивне середовище, то інвалідність сама по собі виключає неспроможність та відокремленість (impairment + accessible environment = inclusion) [11]. Тож, відповідно, в даному випадку особливо гостро постає питання соціальної інклюзії – процесу, спрямованого на забезпечення людям, які зазнають ризику бідності та соціального вилучення, можливостей та ресурсів, необхідних для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті та досягти рівня життя і добробуту відповідно до стандартів якості життя [1].

Інклюзивна освіта є одним чи не з найважливіших аспектів на шляху до створення суспільства з рівними правами та можливостями, необмеженим доступом та включенням у суспільне життя. За визначенням Комітету ООН з прав людей з інвалідністю (2016), під інклюзивною освітою розуміють: 1) фундаментальне право на освіту; 2) принцип, що цінує добробут здобувачів, гідність, самостійність та внесок у суспільство; 3) постійний процес усунення перешкод на шляху до освіти та сприяння реформам у сфері культури, політики та практики охоплення та включення в освітній процес всіх здобувачів [5]. Іншими словами, це означає, що здобувачі з особливими потребами навчаються разом зі своїми однолітками в звичайних класах з відсутністю будь-якої сегрегації, тобто розміщення їх в спеціальних аудиторіях тощо, а навпаки – з повною інтеграцією, тобто навчання в звичайних умовах, до яких вони можуть адаптуватися. При цьому переваги та позитивні результати подібної форми навчання мають як особи з інвалідністю, та і інші здобувачі

З метою визначення ефективності та успішності впровадження інклюзивної форми навчання ЮНЕСКО було розроблено ключові критерії її важливих складових. Окрім окресленої політики, визначеної структури та системи, практики, основні концепції проголошують:

1) інклюзія та справедливість є загальними принципами, якими керуються всі освітні політики, плани та практики;

2) національна навчальна програма та пов'язані з нею системи оцінювання розроблені таким чином аби ефективно відповідати потребам усіх здобувачів;

3) усі партнери, які працюють зі здобувачами та їхніми родинами, розуміють і підтримують загальні цілі політики сприяння інклюзії та справедливості в освіті;

4) створені системи для моніторингу присутності, участі та досягнень усіх здобувачів у системі освіти [5].

Зважаючи на вище викладене, важливість гендерної рівності як цілі інклюзивної освіти є очевидною. Це підтверджує також ряд документів розроблених агенціями ООН та іншими інституціями, метою яких є надання відповідних рекомендацій батькам, педагогам та державним установам. Так, зокрема, UNICEF визначає гендерну рівність як основу якісної освіти, зазначаючи при цьому, що коли всі діти мають доступ до якісної освіти, що базується на правах людини та гендерній рівності, це створює хвилю можливостей та позитивно впливає на майбутні покоління [10]. У 2000 р. світова спільнота під егідою UNESCO, як керівного органу руху «Освіта для всіх» під час Всесвітнього освітнього форуму в Дакарі, визначила шість ключових цілей освіти, що мають на меті задовольнити освітні потреби всіх дітей, молоді та дорослих. Всі вони зосереджені на забезпеченні рівності та інклюзії в освіті [7]. Рамкова програма дій «Освіта 2030» спрямована на забезпечення справедливості та інклюзії в освіті та з її допомогою шляхом усунення всіх форм ізоляції та маргіналізації, нерівності, вразливості та нерівності в доступі до освіти, участі, продовженні та завершенні освіти, а також у результатах навчання. Відповідно, до 2030 р. світ має на меті позбутися гендерної нерівності в освіті та забезпечити рівний доступ до всіх рівнів освіти та професійної підготовки вразливих груп населення, включаючи осіб з інвалідністю, представників корінного населення та дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах. [6]. Тому гендерна рівність та інклюзія є життєво важливими для досягнення цих цілей, аби ніхто не залишився осторонь освіти. На необхідності забезпечення якісної освіти, зокрема для осіб з інвалідністю, наголошено в Конвенції про права осіб з інвалідністю, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 р. та набрала чинності 3 травня 2008 р..

Останнім часом інтерес до даної тематики стрімко зростає, з'являється все більше досліджень, що вивчають комплексні перешкоди, з якими дівчата з інвалідністю зустрічаються в сім'ї, на суспільному та інституційному рівні, та які призводять до маргіналізації. До того ж, дослідження доводять, що хоча і хлопці, і дівчата переживають подібне соціальне виключення в школі, в подальшому на дівчат більше впливає соціально-культурне сприйняття їх навчання, працевлаштування, існують вищі показники сексуального насильства тощо. Коли дівчатам з інвалідністю відмовляють в доступі до освіти, існує висока вірогідність неможливості їх подальшого працевлаштування і, відповідно, зниження їх соціального статусу. Вони також неспроможні протистояти негативному сприйняттю їх інвалідності в своєму оточенні та ставати прикладом для наслідування, що суттєво для молодого покоління. Дівчата з інвалідністю, що не мають освіти, опиняються у підвищеному ризику фізичного та сексуального насилля, оскільки вони позбавлені можливості дізнатися про свої права та, відповідно, можливості повідомити про порушення цих прав [9].

Результати численних досліджень доводять важливість та необхідність інклюзивної освіти, зокрема, спостерігається досягнення кращих академічних результатів усіх здобувачів. Головною концепцією освіти є те, що вона має бути спрямована та відповідати різноманітним потребам усіх здобувачів, тому інклюзивна освіта означає якісну освіту, рівну участь та безпечне середовище навчання без будь-якого роду дискримінації та насилля. Це система освіти, що забезпечує підтримку усіх дітей, в тому числі найбільш маргіналізованих. Тому зв'язок між гендерно-чутливою та інклюзивною освітою в плані вдосконалення результатів навчання, досягнення економічних цілей та загального добробуту країни в цілому є безсумнівним. Однак, брак належного спілкування та співпраці при розробці освітніх програм призводить до фактичного виключення з освітнього процесу мільйонів дівчат з інвалідністю у світі [9].

Тема рівності в освіті для України не нова: Україна є учасницею Пекінської платформи дій, плану дій із виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» та інших міжнародних програм, націлених на подолання гендерної нерівності; у 2017 р. МОН запровадило антидискримінаційну експертизу навчальних матеріалів; раніше було розроблено проєкт Стратегії «Освіта: гендерний вимір 2020», яка передбачала моніторинг впровадження гендерночутливого підходу в закладах освіти тощо. Зважаючи на існуючі в сучасному українському суспільстві перепони та стереотипи, для того, щоб впровадити гендерну рівність в освіті експерти рекомендують:

1) усвідомити, що освіта має транслювати певні моделі поведінки в соціумі, передавати культурний код наступним поколінням, але при цьому реагувати на зміни в суспільстві, відображати їх у своєму змісті й методиках;

2) зосередитися на просвітницькій роботі серед педагогів, а саме, озвучувати проблему гендеру, пояснювати понятійний апарат, спростовувати маніпуляції, пов'язані з темою рівності в освіті;

3) руйнувати стереотипи в професії, зокрема, стосовно специфіки навантаження та оплати праці педагогів;

4) зважати, що не завжди досвід педагога відповідає вимогам часу й бажанням здобувачів освіти;

5) усвідомити, що ти співпрацюєш із людьми, а не з чоловіками чи жінками, зважати на персональний досвід кожної чи кожного, підтримувати людину тому, що вона талановита або хоче працювати, незалежно від того, чоловік це чи жінка;

6) розробляючи сучасні навчальні програми, зважати на запити здобувачів [4].

Аби гарантувати рівний доступ до освітніх послуг, забезпечити реалізацію рівноцінних можливостей та припинення всіх форм дискримінації представників обох статей необхідно вдатися до наступних кроків:

1. Застосовувати індекс інклюзії, що одночасно пропонує і набір інструментів оцінки, і програму сприяння рівній включеності здобувачів в освітню систему [5]. Індекс відіграє важливу роль в підвищенні обізнаності про іноді неусвідомлені практики гендерної нерівності в аудиторія серед педагогів та керівництва освітніх закладів. За допомогою типових питань, наприклад, «Чи відчують здобувачі упередженість через стать чи етнічну приналежність?» або «Чи спостерігається нерівноправне ставлення до здобувачів різної статі та соціального походження у зв'язку з їх відсутністю на заняттях без поважних причин?», можна визначити присутність та ступінь інклюзії в певному освітньому середовищі [7].

2. Впроваджувати проєкти з розробки гендерно чутливих навчальних програм, оскільки ті програми, в яких даний компонент відсутній, мають потенціал для посилення нерівності можливостей для однієї статі сильніше, ніж для іншої, перешкоджають рівним можливостям успіху та інколи навіть посилюють вже існуючі гендерні стереотипи, що побутують у суспільстві. Однією з позитивних практик в даному напрямі є залучення експертів-консультантів з гендерної рівності до процесу розробки відповідних освітніх програм [7].

3. Проводити освітню діяльність з питань гендеру серед викладачів, як «ресурсних осіб», здатних впроваджувати питання гендерної рівності в педагогічній практиці з метою підвищення якості та досягнення цілей у сфері освіти. Подібна практика, що мала на меті сприяти оволодінню базових концепцій і теорій у сфері гендерних досліджень, а також розуміння таких понять, як демократія, толерантність і права людини, була застосована у 2005 р. в Швеції та принесла позитивні результати: 90 % учасників зазначили, що курс зміцнив їхнє усвідомлення рівності та гендеру як фундаментальної цінності; 70 % – повідомили, що курс зміцнив їхню компетентність встановлювати зв'язки між рівністю та гендером і цілями національної навчальної програми; 46 % визнали, що курс зміцнив їхню здатність розвивати більш різноманітні методи навчання та викладання матеріалу; 36 % вказали, що курс допоміг їм встановлювати та налагоджувати контакти. Однак при цьому

лише менше 50 % гендерно освічених педагогів мають змогу виконувати консультативну роботу і в середньому можуть витратити 15 % свого робочого часу на питання, пов'язані з рівністю та гендером [7].

Враховуючи позитивний досвід зарубіжних країн, окремим педагогам на всіх рівнях освіти рекомендовано впроваджувати гендерно справедливі стратегії навчання, які не залежать від спеціальної школи чи університетських курсів:

1) використовувати гендерно марковані терміни для маркетингових можливостей (наприклад, коли ситуація стосується дівчат, застосувати терміни феміністичного маркування, оскільки більшість представників жіночої статі вважає, що якщо такий компонент відсутній, то термін апелює до протилежної статі);

2) змінити зміст, стиль викладання та практику оцінювання, щоб зробити нетрадиційні предмети більш актуальними та цікавими для здобувачів обох статей;

3) враховувати різні інтереси та життєвий досвід дівчат і хлопців / чоловіків та жінок, визначаючи релевантність навчального матеріалу;

4) обирати різноманітні навчальні стратегії, такі як кооперація та спільна робота в малих групах, вправи з «безпечним ризиком», практичну роботу та за кожної можливості інтегрувати знання та практичні навички;

5) проводити заняття, на яких розглядаються різні точки зору, використовуються різні джерела інформації із залученням відповідних чоловіків та жінок-експертів;

6) враховувати, що не всі здобувачі є гетеросексуальними;

7) ділитися інформацією та досвідом з колегами, які підтримують та сприяють ідеї гендерної рівності в освіті та суспільстві загалом;

8) залучати до занять та проводити відповідну просвітницьку діяльність серед колег з гендерними упередженнями [8].

Варто все ж зазначити, що останнім часом спостерігається все більше позитивних тенденцій та зрушень стосовно відсутності дискримінації за різними показниками та поваги до різноманітності. Однак на тлі суттєвих фізичних, соціальних та нормативно-правових бар'єрів, що перешкоджають доступу до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, дозвілля тощо, проблема розуміння інвалідності та її відображення на здатності людей бути активними учасниками соціального, економічного, політичного та культурного життя все ще залишається гострою. Тому всім обов'язково необхідно усвідомити, що побудова інклюзивного й гендерно чутливого освітнього середовища в контексті забезпечення неперервності освіти впродовж усього життя є стратегічним завданням кожної цивілізованої країни.

Список використаних джерел:

1. Найда Ю. М., Ткаченко Л. М. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія : навч.-метод. посіб. / за ред. Л. І. Даниленко. Київ : ТОВ «Видавничий дім "Плеяди"», 2014. 68 с.
2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вер. 2005 р. № 2866-IV (станом на 07.01.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
3. Стратегічні напрями розвитку інклюзивної освіти до 2030 р. Проект Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти на 2020–2030 роки. Міністерство освіти і науки України : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-rozrobilo-strategichni-napryami-rozvitku-inklyu-zivnoyi-osviti-do-2030-roku> (дата звернення: 15.02.2022).
4. Яценко А. Виховувати та навчати людину: кілька думок про гендерну рівність в освіті. Нова українська школа : веб-сайт. 2021. URL: <https://nus.org.ua/view/vyhovuvaty-ta-navchaty-lyudynu-kilka-dumok-pro-gendernu-rivnist-v-osviti/> (дата звернення: 20.09.2022).

5. Matthew J. Schuelka. Implementing inclusive education. Helpdesk Report. Birmingham : University of Birmingham, 2018. 14 p.
6. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning. UNESCO. 2016. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> (дата звернення: 17.10.2022).
7. Achleitner J. Student Gender and Inclusive Education. Balance or Bias? Vienna : University of Vienna, 2015. 16 p. URL: <https://www.grin.com/document/335368> (дата звернення: 27.09.2022).
8. Quezada-Reyes Zenaida. An Agenda for Gender fair Eduaction. Manila : Phillipine Normal University, 2007. 6 p. URL: <https://www.hurights.or.jp/archives/pdf/asia-s-ed/v03/11reyes.pdf> (дата звернення: 20.09.2022).
9. Gender and inclusive education. UNGEI : the official website. 2018. URL: <https://www.ungei.org/blog-post/gender-and-inclusive-education> (дата звернення: 10.09.2022).
10. UNICEF : the official website. URL: <https://www.unicef.org/> (дата звернення: 17.10.2022).
11. Young persons with disabilities: global study on ending gender-based violence and realizing sexual and reproductive health and rights. New York : UNFPA, 2018. 436 p.